

D. 2042

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : X

SAYI : 1

DİYARBAKIR - 2008

ALEVÎ-BEKTAŞI KÜLTÜREL KAYNAKLARINDA TAN- RI TASAVVURU

Dr. Hamdi GÜNDOĞAR*

Özet

Alev-Bektaşî kaynaklarına bakıldığında birbirinden farklı tanrı tasavvurlarını görmek mümkündür. İslâm'ın Tevhid esasına uygun inancın yanı sıra marinal diyebileceğimiz bazı kesimlerde Panteizm, Müşebbihe ve Hululîyye benzeri inanışlarında olduğunu görmekteyiz. Allah'ın mutlak yaratıcı olduğu ve zatıyla aleminden ayrı olduğu inancı denilebilir ki Alevilerin önemli bir çoğunluğu tarafından benimsenmektedir. Geri kalan Alevî kesimlerinde Tanrı inancı farklı kaynaklardan beslendiği için ve farklı anlayışları barındırdığı için çeşitli şekillerde tezahür etmiştir.

Anahtar kelimeler: Alevî, Bektaşî, Tanrı, Tasavvur, Makalat.

The Imagination Of God In The Culturel Sources Of Alawism And Baktashism

Abstract

If we examine the sources of Alawism and Baktashism it is possible to see different imaginations of God. As well as belief of God appropriate to İslâm, there are also some faiths, in views of some marginal groups like Pantheism, Anthropomorphism and Hululîyya. We can say that the belief of God who is only creator and separate from universe, is accepted by important majority of Alawites. In the thought of other Alawi groups the faith of God appears different forms because of feeding different sources and have different understandings.

Keywords: Alawi, Baktashi, God, İmagination, Makalat.

Giriş:

Alevî denildiğinde genel olarak İslâm'ın tevhid inancını ve diğer iman esaslarını benimseyen fakat ameli hususlarda farklı tutum ve yorum sahibi kesim akla gelmektedir. Ancak yakından bakıldığında Alevî kesimlerdeki din anlayışındaki farklılığın sadece amelde değil, inanç esaslarında da kısmen var olduğu görülmektedir. Bu alandaki en önemli farklılaşma Tanrı tasavvurunda ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte söz konusu farklı

---

* S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. hamdigundogar@hotmail.com

Tanrı tasavvurunun, oldukça sınırlı bir kesim tarafından paylaşıldığı söylenebilir.

Bu araştırmamızda kültürel kaynaklarından hareketle Alevi-Bektaşilikteki Tanrı tasavvurunu ortaya koymaya çalışacağız. Alevi-Bektaşî kaynaklarına bakıldığında Aleviliğin temel inanç esaslarının genelde İslâm esaslarına dayandırıldığı, ancak kısmen felsefî, tasavvufî ve Batınî/Hurufî bir zemine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu sebeple Alevi-Bektaşî kaynaklarında yer alan Tanrı tasavvuruyla, onu başka zeminlere oturtmaya çalışanların izahlarının ayrı ayrı ele alınması gerekir.

Aleviler tanrı tasavvurlarını, tabii olarak dayandıkları inanç ve düşünsel zemine göre yapmışlardır. Kendilerini İslâm'ın bir parçası olarak kabul eden Aleviler, Tanrı tasavvurlarını Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bildirilen esaslara, Hz. Ali'nin Nehcü'l-Belağ'a'sı, Cafer Sadık'a atfedilen Buyruklar ve Hacı Bektaşî Veli'nin Makalat'ında zikredilen düşüncelere göre oluşturmuşlardır. Aleviliğin inanç kökenlerini İslâm esaslarının dışında felsefî-Batınî zeminde arayan, Alevi grupları ise tanrı tasavvurlarını felsefî zeminlerde, Batınî/Hurufî düşünceler ekseninde şekillendirmişlerdir. İslâm nasslarının kesin bir şekilde reddettiği Allah'ın insana benzetilmesi iddiasında olan Müşebbihe ve Allah'ın insanın bünyesine girmesini savunan Hululîyye inançları da felsefî-Batınî zeminlerin yanı sıra söz konusu Alevi düşüncesinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Öte yandan Aleviliği İslâm'dan tamamen soyutlayıp Materyalist bir zemine oturtmaya çalışan bazı çevrelerin, Tanrı'yı inkara yönelik bir tutum içerisine girdikleri de görülebilmektedir.

Aleviliğin Tanrı anlayışı ağırlıklı olarak Alevi-Bektaşî erenlerinin eserleri ile ozan ve şairlerin deyiş ve nefeslerinde ifade edilmiştir. İslâm'ın İnanç esaslarına uygun Tanrı tasavvurunun yanı sıra, İslâm esaslarına zıt olan tasavvur ve düşünceler, Alevi ozan ve şairleri tarafından dillendirilmiştir. Bu ozan ve şairlerin başında Şah İsmail (Hatai), Seyyid Nesimi, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, Harabi, v.b. gelmektedir. Alevi ozan ve şairleri deyişlerinde Allah'ın varlığı ve birliğini ifade etmekle beraber "Hak –Muhammed- Ali" gibi bir ifadeye de ağırlıklı olarak yer verirler. Alevi şairleri Hz. Ali'yi bazen yarı tanrı, bazen de tanrının bizatihi kendisi gibi tasavvur edebilmişlerdir. Öte yandan bazı Alevi ozanlar şiir ve deyişlerinde Allah'ın sıfatlarını zikredip yüceltirken diğer taraftan bazı şiir ve deyişlerde Allah Teala eleştirilmiş, kendisi hakkında sitemkar ifadeler dile getirilmiş, daha da ileri gidilerek bazı şiirlerde Allah Teala için yerici ifadeler yer verilmiştir. Ayrıca Alevi inanç ve düşüncesini İslâm dışı zeminlerde arayan şair ve yazar-

ların Tanrı'nın varlığını sorguladıkları ve sonuçta O'nu inkar yoluna gittikleri görülmüştür.

Durum böyle olunca, Alevilikte tanrı tasavvuru denildiğinde hakim anlayış olan İslâm'ın Tevhid esasının yanında, farklı tasavvur ve düşünceler de söz konusu olmaktadır. Şimdi bu birbirinden farklı tanrı tasavvur ve anlayışlarını ayrı ayrı zikretmeye çalışacağız.

1. Alevi-Bektaşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru

İslâm Tevhid inancını benimseyen Alevi kesimlerince, Aleviliğin bir kaynağı olarak görülen, Hz. Ali'nin sözlerinden derlenen Nehcü'l-Belağa'da nakledilen hutbelerde Hz Ali, Allah Teala'yı, İslâm'ın tevhid esasına uygun olarak tasavvur eder: Allah yaratılmaksızın, yokluktan var olmaksızın vardır, mevcuttur. Her şeyledir ama beraber değil. Her şeyden gayridir, ama ayrı değil. Harekete, alete muhtaç olmadan işler yapar. Görülen, yokken görendir. Bir varlığa muhtaç bulunmadan, hiçbir varlığın yokluğunu garipsemeden birdir. Halkı yarattı, yaratmaya koyuldu, düşünüp kurmadan, deneyiştten faydalanmadan, bir harekete, alete muhtaç olmadan, işe koyulmadan, koyulup yolulmadan. Her şeyi vaktinde yarattı, birbirlerine aykırı olan şeyleri birleştirdi, uzlaştırdı. Her şeyde bir istidat, bir tabiat yarattı. Her şeyin maddesini ona göre düzenledi. Her şeyi olmadan bilendir. O. Her şeyin sınırlarını, sonlarını kavrayıp kapsayandır O, her şeyin gizli, açık her yanını bilendir O.¹

Hz. Ali, Allah Teala'nın insan aklı ile kavranamayacağını şöyle ifade etmiştir: Allah öyle bir mabuddur ki derin düşünceler onu idrak edemez; anlayış derinliklerine dalış, zatının künhüne eremez. Bir mabuttur, sınır yoktur, sıfatını sınırlayabilsin. Bir vasıf yaratılmamıştır, zatına layık bulunsun. Yoktur ona sayılı bir an; yoktur onun için ertelenmiş bir zaman. Yaratılanları, kudretiyle o yaratmıştır; rüzgarları rahmetiyle o estirmiştir; yarattığı yeryüzünü, kayalarla perçinlemiş, pekiştirmiştir.²

Hz. Ali Allah'ın sıfatlarını şöyle ifade etmiştir; "Hamd Allah'a ki işlerin gizliliklerini örttü, gizledi, fakat ona bütün gizlilikler aşikar, her şeyden kudretini, san'atını bildiren bir delil eder izhar, her yanda delillerin berkarar. Gören O'nu göremez; ama görmeyen göz de inkar edemez. Nitekim onun varlığını ispat eden gönül de O'nü göremez. Yücelikte en üstündür. O'ndan üstün bir varlık olamaz. Yakınlıkta en yakındır. O'ndan yakın bir var bulunamaz. Ne yüceliği yarattığı bir şeyden uzaklaştırır O'nu; ne yakınlığı yarattıklarıyla eşit eder O'nu. Akıllara sıfatlarını sınırlamay

¹ Nehcü'l-Belağa, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, Der yay. Tsz, s. 25

² Nehcü'l-Belağa, s 24

bildirmemişti; ama O'nun varlığını, birliğini tanımaktan da onları perdelememiştir. Öyle bir vardır, birdir ki varlık nişaneleri, O'na şehadet eder, inadına inkar edenin gönlü bile varlığını ikrar eyler. Allah O'nu yaratıklara benzetenleri, yahut inat edip inkar edenlerin söyledikleri sözlerden yüce mi yücedir.³

Hız. Ali Allah'ın ancak gönül gözüyle görünebileceğini söyler ve üstün olan sıfatlarını sayar: O'nu gözler apaçık görüşle göremez. Fakat gönüller iman gerçekleriyle görür. O, her şeye yakındır, fakat onlarla birleşerek değil, her şeyden ayrıdır, fakat onlara zıt olarak değil. Mütekelimdir, fakat düşünerek, dille, damakla değil. İrade edicidir, kasıtlı, azimle değil. Eşyayı yapandır, yaratandır, aletle değil. Latiftir, gizlilikle vasfedilemez. Büyüktür, irilikle değil. Görücüdür, duyguyla tavsifine imkan yok. Acıyıcıdır, gönül yumuşaklığıyla tarifine imkan yok. Yüzler O'nun ululuğuna karşı eğilmiştir, alçalmıştır. Gönüller O'nun korkusuyla dolmuştur, titrer-durur.⁴

Görüldüğü üzere Hız. Ali hutbelerinde Allah Teala'yı Kur'an ayetleri ve Hız. Peygamber'in hadislerine uygun bir şekilde tanımlamış ve vasıflamıştır. Hız. Ali Allah Teala'nın zati ve subuti sıfatlarını dile getirmiş, O'nun yüce, aşkın bir varlık olduğunu her şeyi yarattığını, her şeyi bildiğini, bütün varlıkların hakimi olduğunu dile getirmiştir.

İslâm'ın temel inanç esaslarını benimseyen Alevi grupların referansta buldukları en önemli kişilerin başında Hacı Bektaş-ı Veli gelmektedir. Alevi- Bektaşiler tarafından tartışmasız bir şekilde Aleviliğin pirllerinden birisi olarak kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli, Allah inancını Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde tasavvur etmiş ve insanları bu yönde aydınlatmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli Allah Teala'yı zorunlu varlık olarak nitelemiş ve O'nun yokluğunun düşünülmemeyeceğini⁵ belirtmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat'ın başında Allah'tan söz ederken O'nun kainatın hakimi, ulu ve yüce olduğunu, ortağı ve benzeri bulunmadığını ve varlığından şüphe olmadığını belirtmiştir. En'am 59. ayetine atıfta gaybın anahtarlarının Allah'ın ilminde olduğunu, O'nun karada ve denizde ne varsa her şeyi bildiğini ifade eder. Hacı Bektaş-ı Veli Allah'ın uluhiyetinde, otoritesinde, mülkünde, tasarruflarında kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacağını, Nisa 48. ve 116. ayetleri zikrederek belirtir.⁶

³ Nehcu'l-Belağa, s 35

⁴ Nehcu'l-Belağa, s 47

⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, Kitabı'l-Fevaid, Haz. Baki Öz, İstanbul, 1996, s. 85

⁶ Hacı Bektaş-ı Veli,, Makalat, (Ahmet Tekin) Ankara. Tsz. s. 30,

Hacı Bektaş-ı Veli Allah'ın ezeli hakim olduğunu, önce bize birliğini ve varlığını bildirdiğini ifade eder.⁷ Allah'ın mahiyeti ile ilgili olarak Hacı Bektaş-ı Veli, Rabbini görüyor musun diye Hz Ali'ye soran birisine Hz. Ali'nin verdiği cevabı nakleder; "O'nu gözler apaçık görüşle göremez. Fakat gönüller iman gerçekleriyle görür. O her şeye yakındır. Fakat onlarla birleşerek değil..."⁸

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat'ında yüce Allah'ın zahiri ve Batınî yönü olduğunu, zahirinin bu dünya, batınının ise öteki dünya olduğunu, ancak sonunda bu dünyanın harap olacağını belirterek,⁹ Allah'ın varlığını, rahmetini ve diğer sıfatlarını anlamanın nasıl mümkün olacağını şöyle ifade eder: Ulu ve yüce olan Tanrı, güzel kulunu kendi rahmeti ile yad edip buyurur ki: Ey kullarım gözünüzü açın, görün, işitin. Zevali olmayan ezeli Tanrı özet olarak şöyle buyurur: Ey İbret alan kullarım! Eğer beni dilerseniz yere bakarak nakışlı yaygımı, döşememi; göğe bakarak süslediğim gökleri; meleklerle bakarak sırrımı, dağlara bakarak büyüklüğümü, denizlere bakarak ambarımı, kıyamete bakarak heybetimi, cennete bakarak nimetimi, büyüklüğüme bakarak güçlülüğümü, Kur'an'a bakarak emirlerimi, kullarıma bakarak nasıl yarattığımı, göklerdeki delillere bakarak şanıma, evliyalara bakarak hazinelerimi görün.¹⁰

Hacı Bektaş-ı Veli Allah'ın insana yakın olduğunu Kur'an ayetlerinden delil getirerek anlatır; Allah Teala şöyle buyurur: "O anda biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz"¹¹ "And olsun insanı biz yarattık. Nefsinin kendisine fısıldadıklarını, kötülüğe teşvik telkinlerini biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız."¹²

Allah Teala buyurur ki, ne zaman beni isterseniz, kendinizde arayın, bulursunuz. Çünkü ben size vücudunuz içinde canınızdan daha yakınımıdır. Gözünüzün gördüğünden dilinizin söylediğinden, kulağınızın işittiğinden daha yakınımıdır. Elinizin tutmasından, ayağınızın yürümesinden size sizden daha yakınımıdır. Bu ilimlerle bildiğiniz her şey hakikattir, kendini bilmiş olur ve gerçekte kendini bilen de, hakikatte beni bilir. Böylece kendini bilen Hakkı bilir. Hak Teala'nın varlığını bilir. Fakat niteliğini bilmez. Şunu bil ki; insana candan yüce, Tanrı'ya kuldandan yakın yok.¹³

⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, (Ahmet Tekin) s. 87

⁸ Nehcu'l-Belağa, s. 47

⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, (Ahmet Tekin) s. 109

¹⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, , Makalat, s. 110-111

¹¹ Vakıa, 56/85

¹² Kaf, 50/16

¹³ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, s. 112, 113

Hacı Bektaş-ı Veli, Çalab Tanrı'nın dünyada her ne yarattıysa insanlara verdiğini ve hatta kendisini de insanlara verdiğini belirtir; Tanrı, beni kim isterse ben O'na kendisinden daha yakınım der. Çalab Tanrı dünyada her ne yarattıysa sizlere verdi ve hem kendini dahi sizlere verdi. İmdi kim beni istesenez sizde işten bulasızdır. Zira kim ben size teniniz içinde canınızdan daha yakınım, der, gözünüz görmekliğinden ve diliniz söylemekliğinden ve kulağınız işitmekliğinden daha yakınım der.¹⁴

Hacı Bektaş-ı Veli Tanrı'nın bu nedenle "kim kendini bilirse beni bilir"¹⁵ dediğini belirtir ve ilave eder. Kendi özünü bilen Hakk'ı bilir, illaki Hakk Teala'nın varlığını bilir amma niteliğini bilmez. Nitekim insana candan (Tanrı)dan yakın yoktur. Çalab Tanrı'ya da kuldandan yakın yoktur. Hacı Bektaş-ı Veli burada esas olan şeyin; insanın kendi özünü bilmesi olduğunu bu kadar açıklamanın uyanık canlar için yeterli olacağını, fazlasını söylemek gerekmediğini belirtir.

Alevi-Bektaşî ozanların deyişlerinde açık bir şekilde Tanrı'nın mutlak kadir oluşu, bütün kainatı kuşattığı, her yerde hazır ve nazır oluşu vurgulanmıştır.¹⁶ Alevi kaynaklarında Tanrı tasavvuru yapılırken Hacı Bektaş-ı Veli'de olduğu gibi O'nun birçok sıfatlarına ve isimlerine atıflar yapılmıştır: Söz konusu deyiş ve anlatımlarda İslâm'ın tevhid inancına uygun tasavvurlar vardır; Allah Teala birdir, şeriki, nazırı yoktur, kimseye benzemez, yemez, içmez, elden, dilden, mekandan münezzehtir, hayyul-kayyumdur, evveli yoktur, ahiri yoktur, ne kimseden doğdu ve ne kimse O'ndan doğdu. Hayır, şer, sağlık, ölüm Allah'tandır. Bunların cümlesini dille ikrar, kalple doğrulamak gerekir. İşte iman dediğimiz budur. İmanın gövdesi ikrar ile şehadettir. İmanın canı itikattır. İtikadın canı hidayettir, hidayetin ıssı ise Allah'tır.¹⁷ Allah faili muhtardır ve dilediğini yapar.¹⁸

Alevi dedelerinden İbrahim Özer Allah inancını İslâm esaslarına yakın bir tarzda açıkladığı eserinde şöyle diyor: "Bizleri yaratan Allah, azimü'ş-şandır, ismi dillerde, sevgisi gönüllerde, fakat cismi nerede? Bunu bilebilmemiz ve bu varlığa kavuşabilmemiz, onun lütfundan istifade edebilmemiz için; Allah'ın binbir ismine ve vafına, varlığına iman etmemiz gereklidir."¹⁹ İbrahim Özer devamla Allah'ın sıfatlarına işaretlerle şöyle

¹⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat (Esat Coşan) Ankara 1996, s. 81

¹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, s. 88-83

¹⁶ Bkz. Gölpınarlı, Abdülbaki, Alevi Bektaşî Nefesleri, s. 28.

¹⁷ Üveysilikten Bektaşîliğe Kitab-ı Cebbar Kulu, haz.Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas 1997, s. 75, Yeşilyurt, Temel, Alevi-Bektaşîliğin İnanç Boyutu, s. 18

¹⁸ Kitab-ı Cebbar Kulu, s.75

¹⁹ Özer, İbrahim, Tanrı ve İnsan, Adana, 1996, s. 18,

diyor: “Alemleri var eden görücü, bilici, sorucu ve sana senden daha yakın. Ondan başka tapacak, ondan başka güvenecek, ondan başka sığınacak kimse yoktur”.²⁰

Yazar Baki Yaşar Altınok, Kur’ân ayetlerine referansla Allah’ın sıfatlarını şöyle ifade ediyor; “O Allah ki diridir, haydır, tüm yarattıklarının koruyucusudur, kayyumdur. Evvel ve ahir, batın ve zahir, ulvi ve süfli alemleri kapsar. Bu nedenle siyah nur dedikleri Sevad-ı Azam odur. Hiçbir şey ona gizli olamaz.”²¹

İslâm’ın nasslarını kabul eden Alevi grupların inancına göre Tanrı’yı bilmek için insanın kendisini tanıması ve bilmesi gerekmektedir. Bu yorum Hz. Ali’nin “Kendini bilen Rabbini bilir” sözünden mühlhem bir anlayışın ürünüdür. Bundan dolayıdır ki Hacı Bektaş-ı Veli’nin Makalat’ındaki “Çalap Tanrı’yı nasıl bildin?” şeklindeki bir sorunun cevabı, “Çalap Tanrı’yı kendi özümüzden, kendimizi de Çalap Tanrı’dan bildik” şeklinde olacaktır.²² İnsanın kendisini bilmesi ise, ancak kendi varlığına nazarla gerçekleşir. Çünkü kendi vücuduna nazarla insan hakikate kadem basmıştır ve artık aradaki perde kalkmıştır.²³

Bir başka açıdan da şöyle demek mümkündür; mutlak varlığın en olgun ve en son zuhuru insandır ve bu nedenle de kainatın hülasasıdır.²⁴ Öyleyse kişi Tanrı’yı ancak ve ancak inanç yoluyla kendi benliğinde bulur.²⁵

Hacı Bektaşî Veli’nin bu ifadeleri bazı kişiler tarafından yüklenilen anlamlar ile maksadını aşmıştır. Hz. Ali’nin “Kendini bilen Rabbini bilir” sözü ile Hacı Bektaş-ı Veli’nin “Çalap Tanrı’yı kendi özümüzden, kendimizi de Çalap Tanrı’dan bildik”²⁶ sözlerinden maksat; Allah’ın zatının alem ile aynı olduğu anlamındaki “Vahdeti vücüt” veya Panteizm düşüncesi değil, insanı tanıyan, ondaki mükemmel yaratılışı anlayan kişinin, bu mükemmel varlığın Allah tarafından yaratıldığını bilmesi, anlaması ve O’na kulluğunu idrak etmesi şeklinde olmalıdır. Ne var ki Hz. Ali Ve Hacı Bektaş-ı Veli’nin sözleri maksadını aşan yorumlarla var olan her şeyin Tanrı’nın bir tezahürü olduğu şeklinde bir anlayışa, bazen de O’nun adına bütün var olanları yok sayma şeklindeki bir “var-

²⁰ Özer, İbrahim, a.g.e, s. 25

²¹ Altınok, Baki Yaşar, Alevilik Hacı Bektaş-ı Veli Bektaşılık, Ankara, 1998, s. 335

²² Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, (Abdurrahman Güzel), Ankara 2002, s. 174

²³ Kitab-ı Cebbar Kulu, s. 59

²⁴ Gölpinarlı, Alevi Bektaşî Nefesleri, s. 71. Yeşilyurt, Temel, a.g.m. s. 19

²⁵ İmam Cafer Buyruğu, (E. Korkmaz.) , s. 79

²⁶ Derviş Ruhullah, Bektaşî Nefesleri, s. 58, Yeşilyurt Temel, a.g.m. s. 19

lığın birliği” düşüncesine dönüşebilmiş ve daha sonra da bazı Alevi yazarların önemli bir çıkış noktası haline gelmiştir.

2. Alevi-Bektaşilik Tanrı Tasavvurunda Vahdet-i Mevcut ve Vahdet-i Vücut Anlayışı

Varlığın birliği düşüncesi, bazı Alevi-Bektaşi düşüncelerinin önemli bir hareket noktasıdır. Pek çok açıdan Tanrı-insan-evren arasındaki ilişki, bu açıdan açıklanmaya çalışılır. Bu anlamda bütün var olanların Allah’ın varlık denizinde yok olduğu ve O’nun zatının bütün var olanları kuşattığı, görünmeyen iç yüzeyde/batında Hak’tan başka bir şey olmadığı ve dolayısıyla her nereye dönülürse dönlün Tanrı’dan başka bir varlık bulunmadığı şeklinde²⁷ mistik bir bakış açısı getirilmektedir.

Vahdet-i vücut’un, yani evrende var olan tüm görünen ve görünmeyen varlıkların tanrısal bir birlik oluşturduğunu, Alevi erenlerinden Basri Baba şöyle dile getiriyor:

İki cihan aslı sensin, / Allah, Muhammed, Ali’sin
 Şah-i Merdan dili sensin, / Allah, Muhammed, Ali’sin
 Sensin zübde-i mevcudat / Sensin mevhum-ü meşhudat
 Alimü’ssırr-ı hafıyyat / Allah, Muhammed, Ali’sin.
 Sırrı Kur’ân, hatemsin sen, / Secde olan ademsin sen,
 On sekiz bin alemsin sen, / Allah, Muhammed, Ali’sin.²⁸

Alevi erenlerinden İbrahim, Allah-alem-insan bütünlüğünü şu dizelerinde dile getirir:

Ayine-i Hak ademdir, / Görünen, gören ademdir,
 Nefesi ism-i a’zamdır, / Gel ademe, gel ademe.
 Ademdir Rahmet-i Rahman, / Ademdir her gevhere kan,
 Alem cisimdir, adem can, / Gel ademe, gel ademe.²⁹

Vahdet-i vücut felsefesini benimseyen Alevi ozanların önemli referanslarından Hallac-ı Mansur, “İlahi Varlık beşeri varlıkla bir bütündür” diyor ve “Ben, sevdiğimin ta kendisiyim, sevdiğim de bendir. Biz ikimiz bir bedene sığınmış iki ruhuz. Sen beni görürsen, O’nu görmüş olursun; O’nu görmüş olursan, ikimizi görmüş olursun. Ey gönül gözü kapalı olanlar, bilin ki kalbimin gözünde Tanrı’yi gördüm: Sen kimsin? Dedim, sen diye cevapladı beni” diye tespit eder. İnançlarına göre, zahiri anlamda

²⁷ Münci Baba, Tarikat-ı Aliye-i Bektaşiyye, sad. Ahmet Gürtaş, Ankara, 1995, s. 8.

²⁸ Xemgin, Etem, İslamiyet ve Alevilik, İstanbul, 2005, s. 226-227

²⁹ Xemgin, Etem, a.g.e.,s. 227-228

Adem'i yaratmakta kendisine mekan bulan Tanrı, meleklerle dedi ki; "Adem'e secde edin." Bu sırrın özüne batın anlamda varan Mansur "Enel Hak" ben Hakk'ım dedi.³⁰

Alevî Tanrı tasavvurunda Vahdet-i vücüt anlayışı hakim bir durumda işlenmiştir. Ancak bazı Alevî erenlerinin tanrı tasavvurları panteist bir anlayışı ifade ederken, bazı Alevîlerin tasavvurları "Vahdet-i vücüt"³¹ anlayışının bir tezahürü şeklinde olmuştur. Bunun yanında Alevî tanrı tasavvurları bazen Tanrı'nın bir tecellisi olarak kabul edilen insanın aşırı yüceltilmesi formuna bürünmekte, beraberinde Teşbih³² ve Hulul³³ gibi anlayışları getirmektedir. Bunun tabii sonucu olarak da hurafelere dayalı, efsanevi, bazen yan-tanrısal, bazen tanrı olan bir Ali tasavvuruyla karşılaşmak mümkün olabilmektedir. Bu bakış açısından artık Ali, en büyüktür, tek sığınaktır, dünya yaratılmadan önce vardır. Görünüşte kuldur, ama gerçekte tanrıdır.³⁴ O gizli ilimlerin kaynağı ve gayb sınırlarının mahzenidir. Allah'ın yer ve göktekiler üzerine hüccetidir,³⁵ gayb anahtarları onun elindedir.³⁶

Alevî düşünürlerden Esat Korkmaz'a göre; evrendeki bütün varlıkların Tanrı'yla özdeş olduğu savı üzerine yapılan Vahdet-i Vücüt ya da Vahdet-i Mevcut (mevcut birliği) öğretisinin kaynağı; antik felsefenin, doğasal diyalektiğin dışı vurumu biçiminde tezahür eden "Doğatanrıçılık" anlayışıdır. Çünkü, çoktanrıçılık felsefi açıdan, Doğatanrıçılık temeline dayanır. Bu anlayışta Tanrı evrenin yaratıcısı ya da yapıcısı değil, doğrudan kendisidir. İzleyen süreçte, bu izi süren Anadolu tasavvufu, Doğatanrıçılık'ı ya da çoktanrıçılığı; Varlıkbirliği-Mevcutbirliği anlayışı-

³⁰ Xemgin, Etem, a.g.e, s.229. Kaleli, Lütfî, Tanrı İnsan, İstanbul, 1996, s. 12

³¹ Panteizm ve Vahdet-i Vücüt anlayışları birbirinden farklıdır. Panteizmde Mutlak Varlık bir yönüyle tabiat, bir yönüyle Tanrı (Cevher) dir; Tanrı alemde tecelli edecek yerde tabiat tanrı olarak görülür. Vahdet-i Vücüt ise İslami akideyi esas kabul eden, Ahiret hayatına inanan, gaye-sebebi, amel ve ibadeti lüzumlu gören, ayet ve hadise dayanan bir anlayıştır. Panteizmde zuhurun zarureti dolayısıyla ilahi iradenin ve ferdi hürriyetin inkarı bahis konusu olduğu halde, Vahdet-i Vücüt'ta mutasavvıflar ilahi ve ferdi iradeyi kabul ederek ferdi mesuliyeti temellendirmişlerdir. (Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, s. 307, İstanbul, 1984

³² Müşebbihe/Mücessime: Bazı müteşabih Kur'an ayetlerinde geçen Allah'ın "el", "yüz", "arş" gibi ifadelerle dayanarak Allah'ı insana benzetenlere verilen isim.

³³ Hululiyye: Allah'ın insan bedenine girerek insani bir hüviyete bürünmesi.

³⁴ Bkz. Gölpınarlı, Abdülbaki, Alevî-Bektaşî Nefesleri, s. 125,128; Üzüm, İlyas, Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik, İstanbul, 2002, s. 116

³⁵ Seyyid, Muhammed, Şerhu hutbet'il-beyan, vr. 18a-18b den nkl. Temel Yeşilyurt, a.g.m, s. 19

³⁶ Seyyid Muhammed, Şerhu hutbet'l- beyan, vr. 7a dan nkl. Temel Yeşilyurt, a.g.m, s. 19

la yeniden diriltmiş; diriltirken buna, toplumsal diyalektiğin dışavurumu biçimiyle İnsantanrıcılık'ı eklemiştir.³⁷

Alevi inancına felsefi bir temel bulmaya çalışan Esat Korkmaz, Alevi Tanrı tasavvurunun kökenini İlkçağ materyalist felsefinde aramakta, Alevilikteki vahdet-i vücud anlayışını panteist bir anlayışa indirgemektedir. Korkmaz'a göre Alevi şeriatı, maddenin önceliğini temel alan, materyalist bir anlayış üzerine yapılandırılmıştır. İlkçağ Materyalist felsefesinden beslenen Doğanrıcılık anlayışına göre Tanrı, doğanın dışında değildir, doğayla özdeş bulunan "kişilik dışı" bir ilkedir. Doğanrıcılık; nesnelerin dışında ondan bağımsız bir "doğüstü"/ "doğadışı" varlık bulunamayacağını ileri sürmekle, dolaylı olarak metafiziği yadsımıştır. Felsefi boyutta Alevi şeriatının birinci anlamı, Doğanrıcılık, ya da İnsantanrıcılık diyebileceğimiz Vahdet-i Vücut/Vahdet-i Mevcut tasavvuf anlayışının bu yaklaşımı üzerine oturtulmuştur. Doğa, tanrısal özün görünüşe çıkmış bir biçimdir, demek; nesnelerin dışında, uzantısında insanın dışında, "doğüstü" ya da "insanüstü" bir varlığın olamayacağını kabul etmek demektir. Bu ise Tanrı'yı nesnelerin ya da insanların "toplamı" biçiminde göstermenin bir başka anlatımıdır.³⁸

Esat Korkmaz'a göre Tanrı, zatıyla değil, sıfatlarıyla bilinir. Sıfatların ötesinde bir Tanrı algısı düşünülmez. Sözelimi, elektrik örneğindeki gibidir: Biz elektriği "zat"ıyla görmeyiz, ancak nitelikleriyle algılarız; yeri gelir aydınlık yapıcı niteliğiyle, yerine göre onu sıcaklık yapıcı niteliğiyle, yerine göre soğukluk yapıcı niteliğiyle tanırız. Bütün bu niteliklerden sıyrılması durumunda "varlık" olarak bir elektrikten söz etmek doğru değildir. Nitelikleriyle ortaya çıkış biçimi, onun bizce bilinmesini sağlar. Tıpkı bunun gibi Tanrı'da, görünüşe çıkan biçimleriyle kendini bize tanıtır. Bu bağlamda nesnel dünya; Tanrı'nın, bütün sıfatlarını ifade etme anlamında "cemal" perdesidir. Arif olan bu perdenin arkasındaki gerçeği algılar, gönül gözüyle bakar ve her bakılında Tanrı'yı görür. Bu anlayış Alevi felsefesinde Vahdet-i Mevcut olarak adlandırılır.³⁹

Allah Teala'nın zatını alemde ayrı ve Allah'ı mutlak yaratıcı olarak kabul eden Ehl-i sünnet'in tevhid yorumuna Batınî bir yorumu alternatif olarak sunan Esat Korkmaz şöyle demektedir: Sünni Ortodoks inançta Tanrı, alemde ayrı ve mutlak yaratıcıdır. Batınlık ise Tanrı'yla alemleri birleştirir; Tanrı, alemin belirişidir. Tanrı'nın görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan alem, Tanrı'nın kendisidir. Bu nedenle insan alem-i

³⁷ Korkmaz, Esat, Alevi Felsefesi, İstanbul, Tsz, s. 138,

³⁸ Korkmaz, Esat, a.g.e, s. 136, Esat, Alevi Felsefesi, s. 15

³⁹ Korkmaz, Esat, a.g.e, s. 136

sugra (küçük alem); Tanrı ise alem-i ekber (büyük alem)'dir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin anlatımıyla: “Alem adem, adem de alem içindedir.”⁴⁰

Esat Korkmaz'a göre Ortodoks inancın, varlığı; “yaratan” ve “yaratılan” diye ikiye ayırmasına karşın Anadolu Batınlığı varlığı bir bütün olarak görür. İkilik ortadan kalkar, doğada görülenler Tanrı'nın tecellisidir ve ancak onunla vardır, yaratan da yaratılan da “bir”dir. Bir “yaratma” değil bir “belirme” söz konusudur. Her şey tanrı'dır; yaratan da yaratılan da yoktur; sadece bir tanrısal “varlaşma” vardır. Maddesel dünya tanrısal varlığın görünümüdür.⁴¹

Esat Korkmaz'ın öngördüğü Alevi felsefesi, geleneksel tasavvufun yaygın olarak kullandığı Vahdet-i Vücut kalıbı yerine Vahdet-i Mevcut kalıbını kullanır. Vahdet-i Mevcut, var bulunanların birliği anlamına gelir. Var bulunanın ötesinde, yani maddesiz, varlıksız bir var bulunmayı düşünmek saçmalaktır; yani nesnel evrensiz bir Tanrı'yı kabul etmek olanaksızdır. Tanrı her zaman maddeyle, varlıkla, var bulunanla vardır.⁴²

Şeyh Bedrettin'in “doğa ve Tanrı bir ve aynı şeydir”, sözüne referansta bulunan Korkmaz, onun bu sözünü şöyle yorumluyor: Ona göre farklılıkların, çelişkilerin ve karşıtlıkların ortadan kalktığı mutlak varlık; “birlik” olarak Tanrı, “çokluk” olarak doğa ya da evrendi. Mutlak varlık madde ve ruh biçiminde ortaya çıkıyordu. Bunları birbirinden ayırmak imkansızdı; bunlar eş düzeydeydi. Bu nedenle kıyamet belirtileri olarak Deccal ya da mehdi gelmeyecek, kıyamet kopmayacaktı; Cennet ve Cehennem dünyaya ilişkin simgelerdi. Kur'ân bağlamında ayetler de aynı durumdaydı. Demek ki Tanrı, “kaba” anlamda -ki bir kaba materyalizm anlayışıdır- ve Maddeci Doğatanrıcılık'ın anladığı biçimde doğadaki tüm canlı-cansız maddelerin toplamıdır.⁴³

Korkmaz'a göre hangi biçimde anlaşılırsa anlaşılınsın Alevi felsefesinde şeriat dendiğinde madde, nesne, varlık ötesinde nesnel evren akla gelir, çünkü bu, Tanrı'nın görünüşe çıkmış biçimidir. Bu anlayış; doğanın insan bilincinden bağımsız olduğunu ileri süren, bilinçten bağımsız olarak varolan her şey varlıktır diyen materyalist anlayışla örtüşür. Buna karşın; doğayı bilincin ürünü sayan, var bulunanların gerçek var olmadıkları, var bulunmayanların gerçek ve var olduğunu ileri süren metafizik-idealist anlayışla çatışır.⁴⁴

⁴⁰ Korkmaz, Esat, *Alevi Felsefesi*, s. 137

⁴¹ Korkmaz, Esat, a.g.e, s. 137

⁴² Korkmaz, Esat, a.g.e, s. 137

⁴³ Korkmaz, Esat, a.g.e, s. 137

⁴⁴ Korkmaz, Esat, a.g.e, s. 138

Esat Korkmaz'ın yaptığı yorumlardan kısaca şu sonucu çıkarmak mümkündür: Alemde Yaratan ve yaratılan yoktur. Tanrı alemin kendisidir, tanrısal bir öz taşımaktadır. Bu düşünce Tanrı ve evreni bir olarak kabul ettiği için Panteist, Tanrı'yı maddeleştirdiği için de materyalist bir anlayıştır.

Esat Korkmaz'ın Alevi Tanrı inancını dayandırmaya çalıştığı materyalist felsefe bir başka Alevi dedesi Bedri Noyan tarafından da Alevi Tanrı tasavvuruyla ilişkilendirilmiştir. Bedri Noyan'a göre doğa ve evren, Tanrı'nın kısmen de olsa yansımasıdır. Yeryüzünde var olan her şey; insanlar, bitkiler, hayvanlar, toprak, su tümü Allah'ın hayali görüntüsüdür. Evrende yaratılan diye bir şey yoktur. Yaratan da yoktur... Canlı-cansız cisimleri var eden her şey önceden vardı. Dört unsur (toprak, su, hava, ateş) bir araya geldiği zaman canlılar meydana gelir. Yani hiçbir şey yoktan var olmaz. Ve yine hiçbir şey vardan yok olmaz. Olsa olsa biçim değiştirir. Yineleyecek olursak, yaratılan diye bir şey olmayacağı gibi, yaratan da olmaz. Canlı-cansız her şey aşamalı görüntülerdir. İnsan, hayvan ve bitkiler; topraktan var olur, sonra yine toprak olurlar. Bunlar, Tanrı'nın bir aynaya yansıyan görüntüsü gibidir. Durum böyle olunca, insan Tanrı'nın bir görüntüsü olarak kutsaldır.⁴⁵ Çünkü hayali de olsa, o bir tanrı'dır.

Bedri Noyan'ın bir önceki görüşleriyle kısmen çelişen diğer bir yorumuna göre Allah menşe değil, esastır. Müslümanların görüşünü diğer batılı ve doğulu metafizikçilerden ayıran başlıca özellik budur. Halik olan Allah ile kurtarıcı olan Allah menşe değil esastır. Zira Allah'ı hem tabii hem de tabiat-üstü hayatımızın menşei sayarsak kendimizi bir dereceye kadar tanrılaştırmış oluruz. Halbuki hem kültürel hem de tabiat üstü planda Allah'ta ve Allah'la yaşar ve ölürsek de biz Allah değiliz. Esas bizde mündemiç olmakla beraber daima müteal'dir ve bizi aşar. Allah öyle bir mefhumdur ki O'nu hiç bir şeyden tenzih edemezsin, inkar olur. Yine hiçbir şeye tahsis edemezsin şirk olur. Zat-ı Bari öyle bir hüviyeti sariyedir ki tahsis ile görünmekle münezzehtir.⁴⁶

Denizden alınan bir damla su, aynı su olmasına rağmen o engin deniz değildir. Ama ondan başka bir şeyde değildir. İşte alem ile Tanrı arasındaki nispet ve benzerlik buna benzetilebilir. Ne alem Allah'tır ne de Cenab-ı Hak alemden ibarettir. Fakat ikisi arasında deniz ile denizden alınan bir

⁴⁵ Pehlivan, Battal, Alevi-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah, İstanbul, 1997, s. 16

⁴⁶ Ali Naci Baykal Dedebaba'nın defterinden nkl. Bedri Noyan. Alevilik Bektaşîlik Nedir, s. 489

damla su arasındaki ilişki vardır.⁴⁷ Cemaledin Uşşaki bir deyişinde bunu şöyle dile getirir:

Her yerde oldur görünen / Her gözden hem oldur görünen
Her şeyi oldur bürünen / Her anda can içindedir.⁴⁸

Bedri Noyan şöyle diyor; “İnsan Tanrı’ mıdır? Haşa!.. İnsan Tanrı’yı yaratıp yeryüzüne indirendir. O olmasa, Tanrı’yı düşünecek kimse olmazdı. Göz olmasa ışık olur muydu? Güneşi kim bilirdi?”⁴⁹

Bedri Noyan Gaybi’nin vahdeti vücut’u anlatan şu şiirleri eserine alarak onları günümüz Türkçe’siyle açıklamıştır.

Ben demekten geç, bu sende “Ben” diyen Hakk’tır beyim,
Belki can aynı ayn-ı bedendir, cümle ten Hakk’tır beyim.
Hüsn’ü zahir olmak için nev-be-nev hil’at giyüp
Ahsen-i surette daim devreden Hakk’tır beyim.
Aş-ı dil’de ma’rifet mi’racın iden arife
Vech-i adem’den cemalin gösteren Hakk’tır beyim.
Didiler agah-ı vahdet ger nebi vü ger veli
Adem-ü alem donunu bürünen Hakk’tır beyim
Dide-i gayb ile baksan hakikat aşkına
Zerre zerre kainatta görünen Hakk’tır beyim.⁵⁰

Bedri Noyan, Gaybi’nin yukarıdaki şiirini günümüz Türkçe’sine şöyle çevirmiştir; “Ben (ben) diye böbürlenme (ben demekten vazgeç) Aslında “ben” diyen sen değil, Tanrıdır./ Güzel görüntülenmek (zahir olmak) için yeni giysiye bürünerek en güzel şekilde bu dünyaya gelip giden (yani devreden) Tanrı’dır./ Bilgeye (arife) yüce gönüle yönelip, mi’rac ettiren ve güzelliğini alemin yüzü ile gösteren Tanrı’dır. / Hem adem hem de evren kılığına giren, nebi ile velilerden haberli olan Tanrı’dır. / Gaybi gözü ile Tanrı aşkı ile bakarsan evrenin en küçük parçasında Tanrı’yı görürsün.”⁵¹

Alevi yazarlardan Baki Öz, Tanrı-insan ilişkisini panteist bir bakış açısıyla şöyle açıklar: Alevilikte Tanrı bir erektir. Olgunluk, yetkinlik ve bilinçlilikle donanmış olan insan, yani insan-ı kamil, Tanrı’ya

⁴⁷ Bedri Noyan, Bektaşîlik Alevilik Nedir, İstanbul, 1995, s. 489, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, c.II, Ankara, 1999, s. 137

⁴⁸ Bedri Noyan, a.g.e; s. 490

⁴⁹ Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, s. 146

⁵⁰ Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, c.II, s. 147

⁵¹ Bedri Noyan, a.g.e, c. II, s. 147, 263 nolu dipnot.

ulaşmada bir köprüdür. Tanrı doğadaki tüm nesnelere vardır. Bu anlayış sezgisellikle doğrudan bağlantılıdır. Bilimin deneyi, gözlemi ve akli ön plana çıkararak sezgisel bir alanı kavraması yani Tanrı ve onun bilgisini edinmesi olanaksızdır. Alevilikte tanrı anlayışını, batının Aydınlanma düşüncesi, Pozitivizm ve Varoluşçuluğuyla kavramaya ve yok etmeye kalkışmak yanlışlarla uğraşmak olur. Bu anlamda bilimsellik, nesnellik, Alevi Tanrı anlayışında ise sezgisellik temel alınmıştır. Bunlar ayrı ayrı alanlardır.⁵²

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür; Alevi ozan ve erenleri tanrı tasavvurlarında Vahdet-i vücud anlayışını hakim bir durumda işlemişlerdir. Ancak bazı Alevi erenlerinin tanrı tasavvurları “Vahdet-i vücud” anlayışını ifade ederken, bazı Alevilerin tanrı tasavvuru Panteist anlayışın bir tezahürü şeklinde olmuştur. Tanrı tasavvuruyla ilgili Alevi erenlerinin bu yorumları yanında nefes ve deyişlerinde zaman zaman kastı aşan söylemler olmuş ve İslâm’ın tevhid inancına aykırı olan yorumlar da yapılabilmıştır.

“Hak-Muhammed-Ali”

“Hak Muhammed Ali” deyişi Alev-Bektaşî tanrı tasavvurunun en önemli unsurlarından birisidir. Birçok Alevi ozan ve şairi tarafından ifade edildiği gibi “Hak Muhammed Ali” ifadesi normal olarak Allah, Peygamberi Muhammed ve dördüncü halife Ali şeklinde algılanmaktadır. Şah Kulu Dergahı son postnişini Mehmet Ali Hilmi Dede-baba’ya göre “Tanrı Ali’nin kişiliğinde, insan niteliği içinde gözlemlenir. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa, baştanbaşa Ali’dir.

Ayine tuttum yüzüme / Ali göründü gözüme
Nazar eyledim özüme / Ali göründü gözüme
Ali evvel Ali zahir / Ali batın Ali zahir
Ali tayip Ali tahir / Ali göründü gözüme

Bu şekilde uzayıp giden deyişe göre Ali bütün varlıkların özüdür, yaratıcısıdır. Tanrı’ya yükletilen, onda varsayılan bütün nitelikler, yetiler, güçler Ali’de vardır. Ali tanrının kendisidir. Evreni yaratan da, insanı koruyacak olan da gene Ali’dir. Ali’nin dışında başka bir yüce varlık, görünen güç yoktur.⁵³

⁵² Baki Öz, *Alevilik Nedir?*, İstanbul 2001, s. 97

⁵³ T.Z. Eyüboğlu, *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*, s. 124 ten naklen, Erdoğan Aydın a.g.m. s. 10

Benzer bir deyiş, damat-kuzen Ali gerçeğini niteliksel olarak aşan, Batınî Ali kültürünü belki de ilk dillendiren, Ene'l-Hak düşüncesini Ali ekseninde belki de ilk şekillendiren ve 1408 de öldürülen ozan Nesimi'de şöyle ifade edilir:

“Ali evvel Ali zahir, Ali batın Ali Zahir
Ali şems-i münevverdir, Ali dilnur ile Ali Enver
Ali'dir her şey için can, Ali'dir yar ile mihman
Ali rahim Ali rahman, Ali'dir cümleye server
Ali sultan Ali sübhan, Ali cennet Ali Rıdvan
Ali dindir Ali iman, Ali'dir sakı-i Kevser
Nesimi'nin dil üç canı, Münevverdir Ali nuru
Ali vala Ali ala, Ali'dir server-i safter”⁵⁴

XIX yy. Kızılbaş şairi Derviş Ali'nin, Ali'yi tanımlayışı ise şöyledir:

Yeri göğü arşı kürsü yaratan / Men Ali'den başka tanrı görmedim
Yaratıp kulunun kısmetini veren / Men Ali'den başka tanrı görmedim

Yukarıdaki ozanların deyişlerinde Tanrı ile özdeşleştirilen Ali'nin Hz. Peygamber'in damadı ve kuzeni olan Ali'den farklı olduğunu, Aleviliğin Ali'sinin Batınî anlayış ile tanrı olarak içselleştirildiğini ve Aleviliğin gerçek tanrı inancının bu şekilde olduğunu Alevi ozanların deyişlerinden örnekler vererek iddia edilmiştir.⁵⁵

Alevi inanç önderlerinden Bedri Noyan, kendisine Hz. Ali'nin tanrılığı hususunda sorulan bir soruyu cevaplarırken; Hz. Ali'yi tanrı olarak tasavvur edenlere Allahı denildiğini belirtmiş, onların Alevi düşüncesinin dışına çıkmış olan Galiye fırkasına mensup olduklarını ifade etmiştir.⁵⁶

Hz. Ali'nin tanrı olduğu düşüncesine karşı çıkan Alevi inanç önderlerinin önde gelenlerinden bir diğeri Eskişehir Seyyid Battal Gazi Dergahı Postnişini Hakkı Dede dir. Hakkı dede bu konuda şöyle diyor: Ali Allah değildir. Ali Allah olamaz. Ali de bir kul, peygamber de bir kuldur. Yalnız Muhammed'le Ali Cenab-ı Hakk'ın izinden gitmişlerdir ve Kur'ân'ı iyi

⁵⁴ Onur B. Kula, *Çoğulcu Düşünce Karşıt Kültür*, İstanbul, 2002, s. 268

⁵⁵ Bkz. Aydın Erdoğan, *Genç Aleviler Hareketi Web Sitesi*, s.11

⁵⁶ Şener, Cemal, *Yaşayan Alevilik*, İstanbul, 1996, s. 32,

bildikleri için doğru yoldan ayrılmamışlardır. Aleviler Muhammed'le Ali'yi bir tutmuşlardır.⁵⁷

3. Bazı Alevi Kesimlerindeki Tanrı' yi Eleştiri ve İnkâr Düşüncesi

Alevi olduklarını iddia edip materyalist bir düşünce ile Allah'ın varlığını inkara yönelen bazı yazarlar; Alevilerin büyük çoğunluğunun aksine Allah'ı eleştirmekten ve hatta yermekten çekinmemiş, zaman zaman da Allah'ı inkara varan beyanlarda bulunmuşlardır.

Hız. Ali'ye atfedilen “Görmeseydim tapmazdım” sözünden yola çıkarak Hız. Ali'nin Allah inancını materyalist bir zemine çekmeye çalışan İsmail Kaygusuz, Seyyid Nesimi, Bayezid-i Bistami gibi şahsiyetlerin söylem ve deyişlerini örnek vererek Allah'a olan başkaldırısını ve tanrıtanımazlığını pekiştirmeye çalışır. “Hırkamın altında tanrıdan başkası yoktur” diyen Bayezid Bistami'nin cezbe halindeyken Allah ile kendisi arasında geçtiği söylenen şöyle bir diyalog nakledilir:

“Tanrım! Mahşer gününde elime nurdan bir kılıç alıp, cehennemnin önünde duracağım. Buraya gönderdiklerinin hepsini korkutup cennete geçireceğim.

Tanrı karşılık verir:

“Ya Bayezid! Eğer sen böyle yapacaksan, ben senin ömrün içinde yaptığın hatalardan bir tekini bile halka göstermem yeter. Bizim Veli bildiğimiz Bayezid ne naneler yiyormuş diye seni taşla tutarlar.”

Bayezid:

“Eğer sen onu yapacak olursan, ben ne yaparım bilir misin? Senin rahmet-i ilahiyenden iğne deliği kadarını onlara gösteririm. Halk: “Demek Allah'ın rahmet deryası bu kadar cıkmış; öyleyse bunca ibadete ne gerek var?” derler. Böylece onları sana tapınmaktan vaz geçirtirim.”

Tanrı söyleyecek söz bulamaz ve tartışmayı kesmek için:

“Ya Bayezid!” der, “Ne sen böyle bir iş tut, ne de ben sana bunu yapayım!” Böylece anlaşmaya varırlar.⁵⁸

Bayezid'i Bistamide'den nakledilen bu diyalogdan kendi tanrıtanımazlığı adına medet bekleyen İsmail Kaygusuz, ulaştığı son aşamada din örtüsünden sıyrılıp tanrıtanımazlığını dizelerinde korkusuzca dile getiren İmadeddin Nesimi'den de örnekler verir.

Ey beni na-hak diyenler kandedir beş yaradan

Gel getir isbatın et kimdir bu şeyni yaradan

⁵⁷ a.g.e, s. 127.

⁵⁸ Kaygusuz, İsmail, Görmediğim Tanrıya Tapmam, İstanbul, s. 105.106, 1996, (Tevfik Oytan, Bektaşiliğin İçyüzü I, s. 125-126 dan naklen)

Yel ü su toprak u oddan böyle suret bağlayan
Böyle dükkânı düzen kendi çıkar mı aradan
Ey Nesimi on sekiz bin alemin mevcudusun
Kim ki bu devre irişmez koy gide devvareden

Açıklaması: Ey bana haksız diyenler. Yaratan nerededir? Bu şeyleri yaratanın kim olduğunu ispat et, getir kanıtlarını.

Yel, su, toprak ve ateşten böylesine yüz yaratarak, insan yapan ve içinde büyük değerler saklayan bir dükkân düzen (insan ya da dünya yaratan); ne diye gözden kaybolmuş ve aradan çıkıp gitmiş?

Ey Nesimi, sende on sekiz bin alem mevcuttur. Kim ki inanç ve düşünce bağlamında bu devre varamamışsa, çıkar at gitsin onu devirden, dönmekten.⁵⁹

İsmail Kaygusuz'a göre dizelerinde Nesimi; hem tanrının hem de on sekiz bin alemin kendisinde mevcut olduğunu söylerken, insanın varlığının dışında "mekandan münezzeh", yani yeri yurdu olmayan görünmeyen bir tanrı kavramını tanımlıyor. Tam bir maddeci anlayışla, bir yaratana inanmıyor. Tanrı'nın dünyayı ve insanı dört unsurdan (su, hava, ateş, toprak) yarattığını ileri sürenlere: "Madem ki öyledir, ne diye çekilip çıkıyor aradan? Niçin gözden kayboluyor? Kalsın aramızda, kurduğu düzeni gel-sin yönetsin!" gibi mantıksal sorular yöneltiyor.⁶⁰

İsmail Kaygusuz gibi bazı Aleviler tarafından Materyalist Alevi anlayışının pirlерinden sayılan Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinde Tanrı'nın varlığını ifade etmenin yanı sıra O'nu sorgulama, aşağılama, söv-gü, hakaret ve tehditler ve başkaldırı vardır.

Kaygusuz Abdal birçok çelişkiyi içinde barındıran deyişlerinde bir taraftan Tanrı'yı yüceltirken diğer taraftan O'nu yerer. Tanrı'yı Hz. Ali ile kıyaslarken okuma yazmada Ali'den geri kaldığını söyler. Kıldan köprüden önce kendisinin geçmesini ister. Kaygusuz Abdal daha da ileri gide-rek Tanrı hakkında çirkin şeyler söyler.⁶¹

Yaratmışsın bağ ü cennet / Kulların etsinler sohbet
Cehennemi niçin yarattın / Be akılsız koca tanrı
Unuttun diye namazı / Bizi ateşe atarsın
Kul yanması abes değil / Gel bas kızgın saca Tanrı⁶²

⁵⁹ Kaygusuz İsmail, Görmediğim Tanrı'ya Tapmam, s.34-36

⁶⁰ Kaygusuz, İsmail, a.g.e. s. 36

⁶¹ Bkz. Kaygusuz, İsmail, a.g.e. s. 109

⁶² Bkz. Kaygusuz, İsmail, a.g.e. s. 110; Noyan, Bedri Dede-baba, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, c. II.s. 140

Yukarıya aldığımız deyişlerde Allah'a iman ile hiçbir şekilde bağdaştırılmayacak ifadeler kullanılmış, Allah Teala'nın fiilleri eleştirilmiş ve Allah'a isyan edilmiştir. Buna benzer eleştiri ve başkaldırılar başka bazı ozanlar tarafından da yapılmıştır. Ancak yukarıya aldığımız dizeler bütün Aleviler tarafından aynen benimsenmemiştir. Bazı Alevi ozanların yukarıdaki dizelerde ifade ettikleri anlayış ve tutum birçok Alevi tarafından benimsenmezken bazı Alevi inanç önderleri tarafından eleştirilmiş, bazıları tarafından da farklı biçimde yorumlanmıştır. Kendileriyle görüştüğümüz Alevi inanç önderlerinden Hasan Meşeli bazı Alevi ozan ve şairlerin yukarıdakine benzer Allah Teala hakkında kullandıkları ifadelerin kastı aşlığını, kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Hasan Meşeli Alevilerin Tanrı anlayışlarında Sünnilerden herhangi bir farkının olmadığını onların da İslâm'ın Tevhid inancına bağlı olduklarını belirtmektedir. Diğer bir inanç önderi Eşref Doğan ise Kaygusuz Abdal gibi Alevi ozanların Allah Teala hakkındaki cüretkar ifadelerinin Allah'a duydukları bir nevi samimiyetten kaynaklandığını ve bu kişilerin Allah'a nazlandıklarını, bu ifadelerin Allah'ı küçümsemek veya O'nu yadsımak şeklinde anlaşılması gerektiği şeklinde yorumlamaktadır. Ne var ki İslâm'ın tevhid inancı gereği Allah'ın varlığı ve birliğine bütün Müslümanlar gibi inanan Alevilerin büyük çoğunluğunun yanında bazı kişiler panteist, materyalist ve Batını yaklaşımları benimserken, kendilerini Alevi olarak tanıtan bazıları da tanrı inancı konusunda tanrı tanımaz bir anlayışı benimsemişlerdir.

Sonuç:

Alevi-Bektaşî kaynakları incelendiğinde Tanrı inancıyla ilgili birbirinden farklı tasavvurların yapıldığını görmekteyiz. İslâm'ın tevhid esasına uygun Tanrı inancının yanı sıra marjinal diyebileceğimiz bazı kesimlerde Panteizm, Müşebbihe ve Hululiyeye benzeri inanışların hakim olduğunu müşahade etmekteyiz. Allah Teala'nın mutlak yaratıcı olduğu, zâtı ile aleminden ayrı olduğu inancı denilebilir ki Alevilerin önemli bir çoğunluğu tarafından benimsenmektedir. Geri kalan Alevi kesimlerinde Tanrı inancı farklı kaynaklardan beslendiği ve farklı anlayışları içinde barındırdığı için çeşitli şekillerde tezahür etmiştir.

Alevi-Bektaşî sözlü edebiyatı ve yazılı kaynaklarında Tanrı tasavvuruna bakıldığında Allah'ın sıfatları, fiilleri ve güzel isimleri anlatılmıştır. Ancak Alevi kültürünü teşkil eden sözlü ve yazılı edebiyatın bir kısmında Allah inancı "Vahdet-i vücud" ve "Hak- Muhammed- Ali" kavramı çerçevesinde işlenmiştir. Burada Allah'ın bir yaratıcı değil, mevcudlar arasında bir varlık olduğu tezi önemle vurgulanmıştır. İslâm'ın getirdiği

Allah'ın yaratıcı, alemin yaratılan olduğu inancına karşın, Anadolu Batınlığı olarak yorumlanan Alevilik, varlığı bir bütün olarak görmüş, yaratan ve yaratılan şeklindeki ifadeleri ikilik olarak değerlendirmiş ve bu ikiliği kendince kaldırmaya çalışmıştır. Bu anlayış; tabiatla görülenlerin Tanrı'nın bir tecellisi olduğunu ve tanrının ancak tabiatla var olduğunu ileri sürer. Bu anlayışa göre yaratan da yaratılan da 'bir'dir. Bir "yaratma" değil bir "belirme" söz konusudur. Her şey tanrı'dır; yaratan da yaratılan da yoktur; sadece bir tanrısal "varlaşma" vardır ve maddesel dünya tanrısal varlığın görünümüdür.

Ancak bütün bunların yanı sıra kendileriyle bizzat görüştüğümüz birçok Alevi vatandaşımız, Allah inancıyla ilgili sorularımıza İslâm'ın Tevhid esasına paralel cevaplar vermiş, kendilerin Tanrı inancının İslâm'ın Tevhid esasından başka bir şey olmadığını, imanın altı esasına aynen inandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Aleviliğin İslâm'ın dışında gösterilmesi gibi bazı düşünceler geliştirmiştir.